

İBN TEYMIYYE'NİN SELEFİ TEFSİR ANLAYIŞINDA RİVAYET-DİRAYET İLİŞKİSİ ÜZERİNE

Muammer ERBAŞ*

ÖZET

Selefi anlayışın en önde gelen temsilcilerinden biri olan İbn Teymiyye, bu anlayışını tefsir çalışmalarına da yansıtmıştır. Bunun en belirgin göstergesi, onun tefsirinde dirayet-rivayet ilişkisine yaklaşımda ortaya çıkmaktadır. Nitekim o, tefsirinde önceliği daima seleften gelen nakillere vermekle birlikte, onun tefsirinde akla dayalı hususlar da geniş bir şekilde yer almıştır. İbn Teymiyye, akıl yürütmenin caiz olduğunu ifade ettiği konularda kaynağını Kur'an ve sünnetten alan, dolayısıyla onlarla çelişmeyen akli verilere itibar etmiş, bilhassa hasımlarına aklen cevap verdiği noktalarda söz konusu akli unsurlar oldukça ön plana çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: İbn Teymiyye, selef, Kur'an, tefsir, akıl, nakil.

THE RELATION BETWEEN RIVAYA AND DIRAYA IN THE UNDERSTANDING OF IBN TAYMIYYA'S SALAFI QURANIC COMMENTARY

Ibn Taymiyya who is one of the pioneers of salafiyya thought has reflected this approach to the Quranic commentary. This clearly appears in his approach to the relation between the aql and naql, intellect and report. He has preferred the reports, which come from salaf, first generation of Islam. Beside this, he has given place to data based on intellect in his commentary. He has considered the rational matters, which do not contrast with Quran and Sunnah in the topics that take its source from The Holy Quran and Sunnah. Especially he has given place these in detail while answering his opponents.

Key Words: Ibn Taymiyya, Salaf, Quran, Tafsir, Aql, Naql.

GİRİŞ

İbn Teymiyye (661-728/1262-1328), tarihte Moğol devri olarak bilinen çalkantı ve bunalım dolu bir dönemde yaşamıştır. Temel dini eğitimini ailesinden almış ve bunu geliştirmek suretiyle dini ilimlerde son derece yüksek bir konuma yükselmiştir. Dini ve ilmi sahada benimsediği selef merkezli Hanbelî yaklaşımıyla döneminde iktidarda olan Eş'arilik anlayışı karşısında muhalefeti temsil etmiştir. Bu durumun neticesi olarak benimsediği sert eleştiri üslubu nedeniyle başı devrinin kadıları ve yöneticileriyle çok sık derde girmiştir. Buna rağmen hiçbir olumsuzluk karşısında yılgınlık göstermeyerek hemen her alanda hasımlarına karşı büyük mü-

* Doç. Dr., Dokuz Eylül Ü İlahiyat Fak. Tefsir ABD Öğr. Üyesi, e-mail: muammererbas@yahoo.com

cadele vermiştir. Tüm bunların neticesi olarak o, günümüze kadar ortaya çıkan pek çok İslami harekete hem dini, hem ilmi, hem de siyasi yönden büyük ölçüde ilham kaynağı olan İslam tarihinin yetiştirdiği ender şahsiyetlerden biridir.¹

İbn Teymiyye, daha çok fıkıh ve hadis alanlarında şöhret bulmuş olsa da kalam ve akaid alanında da pek çok eser kaleme almıştır. Aynı şekilde o, tefsir sahasında da önemli bir konuma sahiptir. Kendisine ait müstakil bir tefsirin bulunmadığı bilgisi, onun tefsir alanında yeterince ön plana çıkmasına neden olmuştur. Hâlbuki İbn Teymiyye'nin külliyatının XIII-XVII. cüzleri tefsire ait olup,² daha sonra bu kısım Abdurrahman Umeyra tarafından tahkik edilmek suretiyle yedi cilt olarak "*et-Tefsiru'l-Kebir*" adıyla basılmış bulunmaktadır.³ Bunun yanı sıra aynı eserin "*Dekâiku't-Tefsiri'l-Câmi' li Tefsiri'l-İmâm İbn Teymiyye*" isminde altı cilt olarak tahkik edilmiş bir baskısı daha mevcuttur.⁴

İbn Teymiyye'nin bu tefsiri, Kur'an'ın bütün sure ve ayetlerini kapsamaz. Bu durum, bir eksiklik veya ihmalden değil, bilakis bizzat kendisine ait selefi anlayışa dayanan belli bir yaklaşımdan kaynaklanmaktadır. Şöyle ki, onun ifadeleriyle Kur'an'ın bazı ayetleri diğer bazı ayetlerini açıklamış, diğer bazı ayetleri de sahabe-den itibaren kendisine kadar gelip geçen müfessirler tarafından tefsir edilip açıklanmıştır. Dolayısıyla bunların tekrar tefsir edilmesine gerek yoktur. Fakat bazı ayetlerin tefsiri hakkında, ne seleften gelen sahih bir nakil, ne de sonraki müfessirlerden gelen doyurucu bir bilgi veya izah mevcuttur. İşte bu ayetler, belli bir yönlemlerle tefsir edilmelidir. Böylece her bir ayetin doğru anlam ve izahı ortaya çıktığında, ona benzer diğer ayetler de anlaşılabilir olacaktır.⁵

İbn Teymiyye, benimsediği bu kendine özgü yaklaşım tarzıyla Kur'an'ın sure ve ayetlerinden sadece belli bir kısmını üç farklı tarzda tefsir etmiştir. Bunlardan ilki belli ayetlerin klasik tarzda tefsir edilmesi, diğeri belli konuların ilgili Kur'an ayetleri ışığında açıklanması, bir diğeri de belli surelerin konulu tefsir tarzında bir bütün olarak izah edilmesidir.⁶

Kendi ifadeleriyle İbn Teymiyye, daha ziyade ömrünün hapiste geçen son dönemlerinde kaleme aldığı bu tefsir çalışmalarında yüzü aşkın tefsiri inceleyip doğru bir izah ve tefsirine rastlayamadığını belirttiği ayetleri tefsir etmiş, onlar

¹ İbn Teymiyye'nin hayatı ve ilmi kişiliği hakkındaki bazı müstakil eserler için bkz. İbn Abdilhâdi (ö.744/1343), *el-Ukâdü'd-Dürriyye min Menâkıb-ı Şeyhi'l-İslâm İbn Teymiyye*, Riyad ts.; el-Bezzâr, Ebû Hafs Ömer b. Ali (ö.749/1348), *el-A'lâmu'l-Âliyye fî Menâkıbı Şeyhi'l-İslâm İbn Teymiyye*, Beyrut 1976; el-Keramî, Mer'î b. Yûsuf (ö.1033/1623), *el-Kevâkibü'd-Dürriyye fî Menâkıbı'l-Müctehid İbn Teymiyye*, Beyrut 1986; el-Keramî, eş-Şehâdetü'z-Zekiyye fî Senâi'l-Eimme alâ İbn Teymiyye, Beyrut 1983; Kürd Ali, Muhammed, *Hayâtü Şeyhi'l-İslâm İbn Teymiyye*, trz. yrz.; el-Baytar, Muhammed Behçet, *Hayâtü Şeyhi'l-İslâm İbn Teymiyye*, Dimaşk 1960; eş-Şeybânî, Muhammed b. İbrahim, *Evrâku Mecmûatin min Hayâti Şeyhi'l-İslâm İbn Teymiyye*, Kuveyt 1989; Ferrûğ, Ömer, *İbn Teymiyye el-Müctehid beyne Hukkâmi'l-Fukahâ ve Hâcâti'l-Mücrema'*, Beyrut 1991.

² İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ Şeyhi'l-İslâm Ahmed b. Teymiyye*, (thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım el-Âsımî en-Necdî el-Hanbelî) Riyad trz.

³ İbn Teymiyye, *et-Tefsiru'l-Kebir* (thk. Abdurrahman Umeyra), Beyrut trz., I-VII.

⁴ el-Cüleynid, Muhammed es-Seyyid, *Dekâiku't-Tefsiri'l-Câmi' li Tefsiri'l-İmâm İbn Teymiyye*, Beyrut 1984, I-VI.

⁵ İbn Teymiyye, *et-Tefsir*, III, 12, 34; IV, 126; VI, 16, 92.

⁶ İbn Teymiyye ve konulu tefsir hakkında geniş bilgi için bkz. Dumlu, Ömer, *İbn Teymiyye ve Konulu Tefsir*, s. 60-72; Umeyre, Abdurrahman, *et-Tefsiru'l-Mevdû'î li Şeyhi'l-İslâm İbn Teymiyye*, yrz. 1994.

hakkında doğru ve selef'e uygun bir izah ortaya koymaya çalışmış ve böylece insanları Kur'ani anlayışa uygun düşecek tarzda irşad etmeyi amaçlamıştır.⁷

İbn Teymiyye, bunu yaparken tefsirlerini kendi mezhep anlayışlarını savunmanın aracı haline getiren, dolayısıyla maksatları Allah'ın muradını öğrenmenin ötesinde ayetleri hasımlarının onları kendilerine karşı delil olarak kullanamayacakları manalara te'vil etmek olan kesimlere cevap vermeyi de hedeflemiştir. Bu nedenle o, tefsirinde zaman zaman bid'at ehli olarak nitelediği kesimlerle kıyasıya bir mücadeleye girişmiş, onların Kur'an ayetlerini selef anlayışının dışında te'vil etmelerini bir tür tahrif olarak görmüş, bu nedenle de tefsirinin dili yer yer çok sert bir tartışma ve eleştiri üslubu kazanmıştır.⁸

A. İBN TEYMIYYE'NİN SELEFİ TEFSİR ANLAYIŞINDA RİVAYET VE DİRAYETİN YERİ

Hadis ilmi alanında büyük bir birikim ve yetkinliğe sahip olan İbn Teymiyye, benimsediği selef merkezli yaklaşıma uygun olarak tefsirinde önceliği nakle vermiştir. Nitekim o, ayetleri tefsirinde büyük ölçüde bu alandan derlediği geniş rivayet malzemesinden istifade etmiştir. Bu konuda talebeleri, İbn Teymiyye'nin tefsir alanındaki çalışmalarının büyük ölçüde eserlerinde rivayetlere senetleriyle birlikte yer veren selef alimlerinin görüşleri ile onların tefsir ilmine dair derledikleri nakle dayalı bilgilerden oluştuğunu ifade etmişlerdir.⁹

Bu husus büyük ölçüde doğru olmakla birlikte, İbn Teymiyye'nin tefsirini içerisinde sadece nakle yer verilen bir rivayet tefsiri olarak düşünmek hiç de doğru değildir. Zira onun tefsiri, rivayet malzemesinin yanı sıra içinde dirayet verilerinin de çok yoğun ve etkin bir şekilde yer aldığı iyi bir dirayet tefsiridir. Bu noktada onun Kur'an tefsirinde rivayet ve dirayet tefsiri yönünden dayandığı temel dayanaklara ve bunlar arasında gözettiği öncelik sırasına temas etmek yerinde olacaktır.

İbn Teymiyye'nin Kur'an tefsirinde kaynak itibarıyla verdiği öncelik, benimsediği selefî anlayışa uygun olarak rivayet tefsiri yönündedir. Onun rivayet yönünden dayandığı temel dayanakları Kur'an, sünnet ve selef görüşleri olmak üzere üç kısımda değerlendirmek mümkündür. Bunlardan ilk sırada yer alan Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri onun ifadesiyle Kur'an'ın en güzel tefsir yöntemidir. Zira Kur'an'da bir yerde mücmel geçen husus başka bir yerde açıklanmış, yine bir yerde muhtasar geçen bir husus başka bir yerde etraflıca anlatılmıştır. Ona göre kim Kur'an üzerinde düşünür, inceleme yaparsa, onun kendi kendisini tefsir ettiğini görür.¹⁰ İbn Teymiyye, bu görüşlerine uygun olarak bir ayeti tefsir etmeye başladığında önce hiçbir görüş ve yorum belirtmeden o ayeti açıklayan diğer ayetleri sıralamaya, dolayısıyla böylece meseleleri ele almada Kur'anî bütünlüğü yakalamaya gayret etmiştir.¹¹

İbn Teymiyye'nin rivayet tefsirinde dayandığı ikinci kaynak sünnettir. Zira Hz. Peygamber, "Dikekat edin! Bana, Kur'an ve onunla birlikte onun bir misli verildi,"

⁷ İbn Teymiyye, *et-Tefsir*, IV, 245.

⁸ İbn Teymiyye, *et-Tefsir*, V, 36.

⁹ İbn Abdilhâdî, *el-Ukûdû'd-Dürrîyye min Menâkıb-ı Şeyhi'l-İslâm İbn Teymiyye*, Riyad ts., s. 26, 27-28.

¹⁰ İbn Teymiyye, *et-Tefsir*, I, 3; II, 231; VII, 40-41.

¹¹ Örnek olarak bkz. İbn Teymiyye, *et-Tefsir*, III, 258-261; V, 149-152.

buyurmuştur.¹² Buna göre sünnet, aynı Kur'an'da olduğu gibi vahye dayalı olarak inmiştir. Aradaki tek fark, biri tilavet edilirken diğersinin edilmemesidir. Dolayısıyla Kur'an ayetlerinin tefsiri öncelikle yine Kur'an'da aranmalı, onda bulunamadığı takdirde sünnete müracaat edilmelidir. Çünkü Hz. Peygamber, “*Sana da o zikir/Kur'an'ı indirdik ki, kendilerine indirileni insanlara açıklayasın, ta ki düşünüp öğüt alsınlar.*” ayetinin¹³ gereği olarak ashabına Kur'an'ın lafızlarını açıkladığı gibi onun manalarını da açıklamıştır.¹⁴

İbn Teymiyye'ye göre bir ayeti başka bir Kur'an ayeti veya sünnetten bir delil tefsir etmişse, artık onunla ilgili olarak ayrıca dil alimlerinin görüşlerine veya diğer delillere başvurmaya gerek yoktur. Nitekim selef alimlerinin görüşü bu yönde olup, onlara göre zaten sünnet, Kur'an'daki kapalı hususların tamamını açıklamıştır.¹⁵ Bu görüşüne uygun olarak İbn Teymiyye, bazı ayetleri tefsir ederken onlarla ilgili tüm hadisleri ardı ardına zikretmeye ve mümkünse bunların üzerine başka bir söz söylememeye gayret etmiştir.¹⁶

İbn Teymiyye için rivayet tefsirinde son önemli kaynak, selef yani öncekilerin görüşleridir. Genel olarak selef tabiri sahabe ve tabiün nesli için kullanılmakla birlikte İbn Teymiyye, buna -kendi ifadeleriyle- Ebu Hanife, İmam Şafii ve Ahmed b. Hanbel dahil olmak üzere onların dönemine kadar ümmetin güvenini kazanmış ve meşhur olmuş bütün alimleri dahil etmiştir.¹⁷ Dinde selefin hüccet oluşunu Kur'an¹⁸ ve sünnete¹⁹ dayandıran İbn Teymiyye, onların icmainsi hatadan berî görmenin ötesinde ihtilafa düştükleri hususlarda da doğrunun o görüşlerden birinde olduğunu, zira Kur'an ve sünnetten kesin bir delil olmadıkça onlara hata isnad edilemeyeceğini söyler.²⁰

İbn Teymiyye, yaklaşım olarak Kur'an ayetlerini şayet haklarında seleften geldiği sabit olan görüşler varsa, bunların dışında te'vil etmeye asla cevaz vermemiştir. Öyle ki ona göre, bir ayet hakkında sahih nakille seleften gelen iki farklı görüş varsa, bu durumda sonrakilerin buna bir üçüncü görüş ilave etmesi caiz değildir. Çünkü bir ayetin manası hakkında seleften, “*ya şudur veya budur*” şeklinde iki görüş gelmişse, bu iki görüş üzerinde bir tür icma olduğu anlaşılır. Dolayısıyla ayetteki muradın, bu iki görüşün dışında olduğunu söylemek, bu icmaya ters düşmek demektir. Bu ise, ümmetin tamamının o ayeti anlamada yanlışlığa düştüğü ve

¹² Ebu Davud, *es-Sünen*, Diyat, IV, 200.

¹³ Nahl 16/44.

¹⁴ İbn Teymiyye, *et-Tefsir*, II, 193, 232.

¹⁵ İbn Teymiyye, *et-Tefsir*, I, 119; VII, 499.

¹⁶ Örnek olarak bkz. İbn Teymiyye, *et-Tefsir*, IV, 3-4; V, 117-135.

¹⁷ İbn Teymiyye, *et-Tefsir*, VII, 190.

¹⁸ “*İyilik yarışında önceliği kazanan Muhacirler ve Ensar ile, onlara güzelce uyanlardan Allah hoşnut olmuştur, onlar da Allah'tan hoşnuturlar...*” (Tevbe 9/100), “*Sonra inanıp hicret eden ve sizinle birlikte savaşanlar, işte onlar sizdendir.*” (Enfal 8/75)

¹⁹ “*Nesillerin en hayırlısı benim aralarına gönderildiğim nesil, sonra onları takip edenler, sonra da onları takip edenlerdir.*” (el-Buhari, *es-Sahih*, Şehadet 9, II, 938; et-Tirmizi, *es-Sahih*, Fiten, IV, 500; İbn Mace, *es-Sünen*, Ahkam 27, II, 791; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 378, 417; II, 228, 410)

²⁰ İbn Teymiyye, *et-Tefsir*, I, 113-115.

sonrakilerin gelerek bu hatayı düzelttiği anlamına gelir ki, ona göre böyle bir şeyi düşünmek doğru değildir.²¹

İbn Teymiyye, Kur'an tefsirinde rivayetten sonra dirayete yer vermiştir. O, bu konuda öncelikle Hz. Peygamber'in; "Kur'an'ı sırf kendi anlayışına göre tefsir eden kimse, cehennemdeki yerine hazırlansın"²² vb. hadislerini ele alır. Buna göre Kur'an'ı, sağlam bir naklî temele dayanmaksızın salt akıl doğrultusunda tefsir etmek neticede isabet de kaydedilse şiddetle sakınılması gereken bir haramdır.²³ Bu konuda o, kendisine selefî yaklaşımını hüccet almıştır. Nitekim Hz. Ebu Bekir, kendisine "وَإِن كُنْتُمْ فِي شَكٍّ مِنْهُ لِيَدْرِكْ أَهْلَهُ الْأَبْصَارُ"²⁴ ayetinin manasını soran kimseye; "Şayet ben, Allah'ın kitabı hakkında bilmediğim halde konuşursam, hangi arz beni üzerinde taşır ve hangi gök beni gölgesinde barındırır" şeklinde cevap vermiştir.²⁵

Buna karşın İbn Teymiyye, gerek dil, gerekse şer'î ilimler yönünden iyi bir vukufiyete sahip olan kimselerin belli bir naklî temele dayandıktan sonra dirayete dayalı tefsir yapmasında bir beis olmadığını ifade etmiş ve bu konuda da yine selefî yaklaşımını delil göstermiştir. Zira selef alimleri, Kur'an ayetleri hakkında bilmedikleri hususlarda susarken, naklî bir esasa dayalı olarak bilgi sahibi oldukları hususlarda çekinmeden görüş beyan etmişlerdir. Çünkü İbn Teymiyye'ye göre bu husus, "O (Kur'an)'ı insanlara açıklayın ve hiçbir şey gizlemeyin" ayeti²⁶ ve "Kime ilme dair bir şey sorulur, o da bunu gizlerse, kıyamet günü ateşten bir gem ile gemlenir" hadisi²⁷ gereği her Müslümanın üzerine düşen bir görev ve sorumluluktur.²⁸

Netice itibarıyla İbn Teymiyye'ye göre Kur'an'ı tefsir etmek isteyen kimse, akla ve nakle dayalı temel şer'î ilimler konusunda donanımlı olduktan, izah ve yorumlarında dinde muteber olan delil ve gerekçelere dayandıktan sonra onun dirayet tefsirine girişmesinde bir beis bulunmamaktadır. Fakat bu konudaki öncelik her zaman için naklî ilimler yönündedir.²⁹

B. İBN TEYMIYYE'NİN RİVAYET-DİRAYET İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA MUHKEM VE MÜTEŞABİHE BAKIŞI

İbn Teymiyye'nin Kur'an tefsirinde akıl-nakil ilişkisine yaklaşımını tam olarak anlamak ve bunu belli bir zemine oturtmak gerekir. Bunun için onun tefsir ve te'vil kavramları ile bunlara bağlı olarak muhkem-müteşabih meselesine bakışını ele almak faydalı olacaktır.

İbn Teymiyye, tefsir kavramını, *bir sözün zahirine uygun düşün düşmesin, anlamının açıklanması* şeklinde tanımlar.³⁰ Ona göre tefsir, sahabe döneminden itiba-

²¹ İbn Teymiyye, *et-Tefsir*, V, 36-37.

²² et-Tirmizi, *es-Sünen*, Tefsiru'l-Kur'an, V, 199.

²³ İbn Teymiyye, *et-Tefsir*, II, 239-240.

²⁴ Abese 80/31.

²⁵ Taberi, *Camiu'l-Beyan an Te'vili Ayi'l-Kur'an*, Beyrut 1405, I, 78; İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, Beyrut 1401/1980, IV, 473; İbn Teymiyye, *et-Tefsir*, II, 240-242.

²⁶ Al-i İmran 3/187.

²⁷ Ebu Davud, *es-Sünen*, V, 251, 253.

²⁸ İbn Teymiyye, *et-Tefsir*, II, 242-244. (İbn Teymiyye'nin Kur'an'ın akli yönden tefsirine yaklaşımı için bkz. Sabri el-Mütülî, *Menhecü İbn Teymiyye fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Kerim*, Kahire 1981, s. 56-62, 139-141)

²⁹ Arpa, Enver, *İbn Teymiyye'nin Kur'an Anlayışı*, Ankara 2002, s. 250-251.

³⁰ İbn Teymiyye, *et-Tefsir*, II, 108.

ren bir bütün olarak Kur'an'ın anlaşılması yönünde yapılan ilmi faaliyetin adı olup, bu husus sadece lafız düzeyinde kalmamış, bilakis Kur'an'ın mana boyutunu da kapsamıştır.³¹

İbn Teymiyye, te'vil lafzının ise selef tarafından iki farklı manada kullanıldığını belirtir. Buna göre te'vil; a) Zahirine uygun düşün düşmesin, sözün tefsiri, yani onun anlamının açıklanmasıdır. b) Sözle kastedilenin bizzat kendisidir.³² Bu bağlamda “ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ ”³³ ayetine ait iki farklı okuyuşu da kabul eden İbn Teymiyye, bunlardan “*ilimde derinlik sahibi olanlar*” ifadesinden sonra durarak okumayı ilk anlama, “*Allah*” lafzında durarak okumayı ise, ikinci anlama hamletmiştir. Buna göre ilimde derinlik sahibi olanların bildiği te'vil, Kur'an'ın Hz. Peygamber ve onun ashabı tarafından ortaya konmuş olan tefsiridir.³⁴

İbn Teymiyye'ye göre Allah Teala, Kur'an'ı ikinci manada te'vili, yani gerçek mahiyeti bilinemeyeceği itibarıyla incelenmesi, tefsirinin öğrenilmesi, üzerinde düşünülmesi ve anlaşılması için indirmiştir.³⁵

İbn Teymiyye'ye göre söz konusu ayetteki te'vil lafzı *açıklamak*, yani *tefsir etmek* anlamına alındığı takdirde Kur'an'ın muhkem olsun, müteşabih olsun bütün ayetleri Hz. Peygamber ve onun ashabı tarafından tefsir edilmiş, yani açıklanmış ve anlaşılmıştır. Dolayısıyla “ *الرَّ كِتَابٌ أَحْكَمَتْ آيَاتُهُ نَمَّ فَصَّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ* / *Elif, lam, ra.* (Bu), bir Kitap'tır ki, hikmet sâhibi, her şeyden haberi olan (Allah) tarafından ayetleri sağlanmış ve güzelce açıklanmıştır”³⁶ ayetinde belirtildiği üzere, bu anlamda Kur'an'ın tamamı muhkemdir. Bu durumda müteşabihat, kapalılığı izafi olup bazılarınca bilinemeyen hususları ifade eder ki, bunlar belli bir araştırmayla anlaşıldıktan sonra müteşabih olmaktan çıkar.³⁷

İbn Teymiyye'ye göre anlamın bilinemeyeceği türdeki müteşabihlik, ancak te'vil kavramı '*gaybî hususların meydana geliş keyfiyetini bilmek*' manasında alındığında söz konusu olur. Nitekim Kur'an'da bahsedilen Allah'a ait haberi sıfatlar, kıyametin saati ve ortaya çıkış şartları, cennetlikler için hazırlanan et, süt, bal, su, ipek, altın, vb. hususların gerçek mahiyeti bu tür müteşabihat kapsamındadır. Bunların geçtiği ayetler genel anlamda anlaşılmıştır. Zira onlar hakkında bizlere Hz. Peygamber'den ve seleften gelen çok sayıda rivayet mevcuttur. Dolayısıyla bu manada Kur'an'ın tamamı tefsir edilip açıklanmış, yani anlaşılmıştır. Fakat bu ayetleri genel manada anlamakla onlarda geçen söz konusu hususların gerçekleşme keyfiyetini bilmek farklı şeyler olup, bunları gerçek anlamda anlayıp idrak etmek mümkün değildir.³⁸

³¹ İbn Teymiyye, *et-Tefsir*, II, 193-195.

³² İbn Teymiyye, *et-Tefsir*, II, 108-109.

³³ Al-i İmran 3/7.

³⁴ İbn Teymiyye, *et-Tefsir*, VI, 395-396.

³⁵ İbn Teymiyye, *et-Tefsir*, II, 103. (İbn Teymiyye'nin te'vil anlayışı hakkında geniş bilgi için bkz. el-Kürdî, Mahmud es-Sa'îd, *Eseru'l-Kur'an alâ Menhaci't-Tefkiri'n-Nakdi inde İbn Teymiyye*, Bingâzî 1986, s. 79-97)

³⁶ Hud 11/1.

³⁷ İbn Teymiyye, *et-Tefsir*, I, 252; VII, 460.

³⁸ İbn Teymiyye, *et-Tefsir*, I, 253; II, 129-131; VI, 397-400; VII, 448.

İbn Teymiyye, bu tür müteşabihat karşısında Müslümanların manasını Allah'a havale etmek suretiyle onlara iman etmeleri gerektiğini, zira bildirilen her hususu anlamının imanın şartı olmadığını söyler. Pek çok sahabe başta olmak üzere selef ve halefin ortak tavrı olduğunu ifade ettiği bu hususu o, "*Kur'an'ın muhkemiyle amel, müteşabihine ise iman edilir*" şeklinde formüle etmiştir.³⁹

İbn Teymiyye'ye göre Karamita, Felasife, Cehmiyye, Mu'tezile, Eş'ariyye, vb. kesimler, te'vilin ilk üç asırda olmayıp daha sonra gelişen "*lafzı, meşru bir delil sebebiyle racih olduğu anlamdan daha uzak bir anlama hamletmek*" şeklindeki yeni istilah anlamının arkasına sığınmak suretiyle bu manada te'vile, yani ayetlerdeki Allah'ın bilgisini sadece kendisine has kıldığı müteşabih hususların te'viline dalmışlar ve bunlarla ilgili olarak Kur'an'ın tahrifinden ibaret olan akla dayalı bir takım görüş ve yaklaşımlar ileri sürmüşlerdir. Ona göre selef, bu gibi konularda susmakla isabet kaydetmiş, sonrakiler ise, bilgi sahibi olmadıkları hususlarda ileri geri görüş beyan etmek suretiyle Allah'a iftira etmiş ve dinden sapma noktasına gelmişlerdir.⁴⁰

Görüldüğü üzere İbn Teymiyye, Kur'an ayetlerini önce te'vil kavramının *tefsir etmek* anlamına göre muhkem ve müteşabih olarak ikiye ayırmakta, fakat buradaki müteşabih oluşu izafi, yani ortadan kaldırılabilir kabul etmek suretiyle bu konuda doğru olmak ve nakli öncelemek kaydıyla hem nakle, hem de akla dayalı olarak konuşup görüş beyan etmeyi caiz görmektedir. Buna karşın o, Kur'an ayetlerinde te'vil kavramının *bir sözle kastedilenin bizzat kendisi* anlamı itibarıyla bir ikinci tür müteşabihlik daha kabul etmiştir ki, mutlak anlamda olduğunu ifade ettiği bu tür müteşabihat konusunda sadece naklin esas alınmasını, zira bu konuda akla hiç yer olmadığını ifade etmiştir. Kaldı ki mevcut nakiller de, bu gibi hususlarda büyük ölçüde susmayı öngörmektedir.⁴¹

Bu bağlamda İbn Teymiyye'nin karşıt olduğu kesimlere karşı yönelttiği eleştirilerden büyük bölümü bunlardan ilk kısma, yani onun naklin yanı sıra akıl yürütmeyi de caiz gördüğü alana girmektedir. Onun bu noktadaki eleştirisi, bu kesimlerin söz konusu alanda akla yer vermeleri değil, bilakis akıl yürütmeyi yanlış yapmalarına yöneliktir. Ona göre hasımlarının bu gibi hususlarda akli yönden yanlışlarının en önemli sebebi, onların Kur'an'ı kendi mezhep anlayışlarına çekme arzusudur. Zira onlar, bu gayeyle te'vili lafzı muhtemel anlamlardan birine hamletmekten ibaret saymışlar, bu nedenle te'vile giderken lafızların anlam ve delaletlerine yeterince dikkat etmemişler, dolayısıyla kendi görüşlerine ters düşen ayetleri nasıl mümkünse o şekilde te'vil etmişlerdir. Halbuki te'vil için meşru bir gerekçe bulunması gereği bir yana, nihayetinde o da tıpkı tefsir gibi Allah'ın ayetten muradını ortaya koymayı ifade etmektedir. Nitekim Ahmed b. Hanbel; "*İnsanları en çok yanlışlığa düşüren hususlar, te'vil ve kıyastır,*" sözüyle bu duruma işaret etmek istemiştir.⁴²

³⁹ İbn Teymiyye, *et-Tefsir*, II, 101.

⁴⁰ İbn Teymiyye, *et-Tefsir*, II, 107-108; VII, 473.

⁴¹ İbn Teymiyye'nin muhkem müteşabih konusundaki görüşleri için bkz. Arpa, Enver, *İbn Teymiyye'nin Kur'an Anlayışı*, s. 141-152.

⁴² İbn Teymiyye, *et-Tefsir*, VII, 432.

İbn Teymiyye, tefsirinin büyük bölümünde karşıt olduğu kesimlerin nakle ters düştüğünü düşündüğü görüş ve yaklaşımları hususunda bunların sadece nakle değil, aynı zamanda akla da ters düştüğünü gösterme gayreti içine girmiştir. Bu nedenle o, esasen anlaşılma noktasında mevcut nakillerin yeterli olduğunu düşündüğü pek çok ayetin tefsirinde sırf hasımlarının o konularda naklin yanı sıra aklen de yanıldıklarını ortaya koyabilmek gayesiyle en az onlar kadar yoğun akli tartışmalara girmiş ve ayrıntılı izahlara yer vermiştir.

Bunun yanı sıra o, hasımlarıyla giriştiği mücadelenin verdiği hırs ve öfkenin de etkisiyle zaman zaman ikinci tür müteşabihatla ilgili kendi koyduğu sınırı bizzat kendisi aşmıştır. Şöyle ki o, benimsemiş olduğu selefi anlayışın en çok eleştiri aldığı mutlak müteşabihat alanına giren belli konularda hasımlarının teşbih ve teccim yönündeki ithamlarına cevap vermek adına seleften gelen mevcut rivayetler tarafından belirlenen bu gibi konularda susulması gerektiği şeklindeki ölçüyü aşmak suretiyle, bunlar hakkında zorlama bir takım akli görüş ve yorumlar ileri sürmüştür.

Örneğin, Allah'ın arşa istivası konusunda seleften gelen rivayetler, bu ve benzeri hususlarda herhangi bir yorumda bulunmamayı öngörmektedir. İbn Teymiyye, tefsirinde bu yöndeki rivayetleri nakledip onları benimsediğini ifade etmekle birlikte, ardından bu konuda karşıt kesimlerin görüşlerini eleştirip çürütmek adına kendi dönemine ait bir takım bilimsel izahlara yer vermiştir. Fakat bu noktada o, açık bir şekilde Allah'a mekân itibarıyla yükseklik izafe etmeyi çağrıştıran görüş ve yorumlar ortaya koymuştur.⁴³

C. İBN TEYMIYYE'YE GÖRE AKIL-NAKİL İLİŞKİSİ

İbn Teymiyye'nin rivayet ve dirayet tefsirinin temel kaynaklarına bakışına ve bu konudaki temel yaklaşımlarına temas ettikten sonra bu aşamada, onun Kur'an ayetlerinin tefsiri bağlamında akıl-nakil ilişkisini ele almasını hem teorik hem de pratik açıdan ele alıp incelemeye ve ortaya koymaya çalışacağız.

Nakle verdiği değer açık olan İbn Teymiyye, aklın değerini de ihmal etmez. Zira ona göre insanın üç kuvvetinden biri ve en üstünü olan akıl kuvveti, yeryüzündeki diğer canlılarda bulunmayıp sadece insana hastır ve bu yönden o meleklerle ortaktır.⁴⁴

Aklın dinde meşru bir hüccet olduğunu belirten İbn Teymiyye, bu hususu bizzat Hz. Peygamber'in siretinden delil getirmek suretiyle ortaya koyar. Şöyle ki kendisine ilk vahiy tecrübesi geldiğinde bundan korkan ve şaşırان Hz. Peygamber, derhal evine eşi Hz. Hatice'nin yanına gider ve ona kendi kendisinden korktuğunu

⁴³ İbn Teymiyye, *et-Tefsir*, VII, 436, 449. Kanaatimizce İbn Teymiyye'yi bu ve benzeri konularda söz konusu yanlış görüşleri savunmaya iten hususların başında, onun kendi döneminin bilim anlayışının etkisi altında kalması gelmektedir. Nitekim o, tefsirinde, kendi döneminde bilimsel birer gerçek olarak kabul edildiği üzere dünyanın güneş dahil diğer tüm gezegenlerden büyük, merkezde, hareketsiz ve düz olduğu görüşünü dile getirmekte, buna uygun olarak gökyüzünün her bakımdan yeryüzünden yüksekte, feleklerin de gökyüzünü kuşatmış bir halde olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla bu anlayışa göre, Allah'ın arşı da tüm bunların en üzerinde yer almaktadır. (Bkz. İbn Teymiyye, *et-Tefsir*, VI, 240-241, 410)

⁴⁴ İbn Teymiyye, *et-Tefsir*, VI, 4. (İbn Teymiyye'nin akıl hakkındaki görüşleri için bkz. ez-Zeyn, Muhammed Hüsnî, *Manıku İbn Teymiyye ve Menhecühü'l-Fikeri*, Beyrut 1979, s. 181-211)

ve endişe ettiğini söyler. Bunun üzerine Hz. Hatice, ona; “Hayır! Allah seni asla rezil rüsvay etmez. Zira sen, akrabamı ziyaret eder, doğru konuşur, sıkıntılara tahammül eder, zayıf için yardıma koşar ve olmayana verirsin” demek suretiyle keskin zekasını kullanarak akıl yürütmüş ve onun peygamberliğini ilk tasdik eden kimse olmuştur. İbn Teymiyye’ye göre Hz. Hatice, bu hükme, üstün akli sayesinde ulaşmıştır. Zira onu böyle bir sonuca ulaştıracak herhangi bir vahyin mevcudiyeti söz konusu değildir.⁴⁵

Bu bağlamda İbn Teymiyye, bir yandan akli dışlamak suretiyle her şeyin nakille bilineceğini söyleyen kesimleri eleştirmiş, diğer yandan da akli sınırsız bir otorite olarak görmeyip, onun bilhassa naklin sınırlarına dahil olan hususlarda ikinci planda kalacağını ifade etmiştir. Ona göre şer’/din, kendi deliliyle bilinir. Dolayısıyla burada aklın naklin önüne geçme yetkisi yoktur. Nitekim mücerred akılla bilinmeyen hususlar, Allah’ın hikmetine uygun olarak gönderdiği din sayesinde bilinebilir.⁴⁶

Bu konuda İbn Teymiyye’nin üzerinde ısrarla durduğu husus, akli ve nakli delillerin hem çıkış, hem de işleyiş olarak aynı iki kaynağa dayandığıdır. Ona göre sahih nakil gibi sarih aklın kaynağı da Kur’an ve sünnettir. Zira Hz. Peygamber, insanlığa sadece nakli delilleri değil, bunun yanı sıra akli delilleri de getirmiştir. Şöyle ki Hz. Peygamber’e indirilen ilk husus, Yaratıcının varlığı ve birliğine, Onun doğruluğuna ve ahirete delalet eden akli delilleri içeren dini esaslardır. O, insanlığı kurtuluşa erdirecek ve onlara dünya ve ahiret saadetini temin edecek akli ve nakli delilleri birlikte açıklamıştır. Bu noktada insanlara düşen şey, peygamberlerin kendilerine bildirdikleri akli ve nakli hususları doğru bir şekilde anlamaya çalışmaktır. Dolayısıyla dini hususlarda doğruya ulaşabilmek için hem sahih nakle, hem de Kitap ve sünnete uygun düşen sarih akla birlikte müracaat etmek gerekir.⁴⁷

Hem sahih naklin, hem de sarih aklın kaynağını Kur’an ve sünnette gören İbn Teymiyye, bunun doğal sonucu olarak akli ve nakli delillerin gerek birbirlerine, gerekse bu iki kaynağa ters düşmesinin söz konusu olamayacağını ifade eder.⁴⁸ Ona göre akıl, nakle ters düşmek bir yana, bilakis onu destekler. Nakle ters düşen, ancak fasit, yani bizatihi yanlış olan akıldır. Dolayısıyla sahih nakle zıt olarak ileri sürülen akli hususlar, sadece sahih nakle değil, bilakis sarih akli gerçeklere de ters düşer. Nitekim bazı kesimlerin, Yaratıcının sıfatlarını ispat için ortaya koydukları Kur’an ve sünnetle çelişen hususlar, delil getirildikleri hususları ispat etmek bir yana, bilakis buna mani teşkil eder. Çünkü onlar, bizatihi aklen de yanlıştır.⁴⁹ Fakat pek çok kimse, bunların dine sokulmuş birer bid’at olduğunu bilmekle birlikte, onların aynı zamanda akli yönden de yanlış olduğunu bilmez.⁵⁰

⁴⁵ İbn Teymiyye, *et-Tefsir*, IV, 225-226.

⁴⁶ İbn Teymiyye, *et-Tefsir*, VII, 292. (İbn Teymiyye’nin akıl-nakil ilişkisi hususundaki görüşleri için bkz. İbn Teymiyye, *Der’ü Teârudi’l-Akl ve’n-Nakl (ev) Muvâfakatu Sahîhi’l-Menkûl li Sarîhi’l-Ma’kûl* (thk. Muhammed Raşâd Sâlim), Riyad 1979, I-XI)

⁴⁷ İbn Teymiyye, *et-Tefsir*, V, 50; VI, 260, 446.

⁴⁸ el-Abd, Abdullatif Muhammed, *Dirâsât fî Fikri İbn Teymiyye*, Kahire 1981, s. 105-106.

⁴⁹ İbn Teymiyye, *et-Tefsir*, VI, 424, 439-440.

⁵⁰ İbn Teymiyye, *et-Tefsir*, VI, 273.

Esasen İbn Teymiyye'nin akılcılığı, işte bu noktada ortaya çıkmaktadır. Nitekim o, bir yandan nakle sıkı sıkıya bağlı kalmaya çalışırken, diğer yandan da hasımlarının nakle ters düşen görüşlerinin aynı zamanda akılla da çeliştiğini ortaya koymaya çalışmıştır. Bunun neticesi olarak da önce karşıtlarının aklî delillerine vakıf olmak, ardından nakil merkezli kendi delillerinin aklî gerekçelerini bilmek, sonra da karşıt aklî delillerin hem naklen hem de aklen yanlış olduğunu göstermek durumunda kalmıştır. İşte bu durum, onun tefsirinin rivayet tefsiri sınırlarını aşmasına, dolayısıyla tefsirinde en az karşıt kesimler kadar aklî hususlara yer vermesine neden olmuştur. Öyle ki, ilk bakışta selefi tefsir anlayışıyla çeliştiği izlenimini doğuran bu husus, bizzat İbn Teymiyye'nin talebeleri ve onun gibi selefi anlayışı benimseyen diğer alimler tarafından yadırganmış ve onun söz konusu noktalarda selefi anlayışı terk ederek hasımlarının metodunu benimsediği ifade edilmiştir.⁵¹

D. İBN TEYMIYYE'NİN AKIL-NAKİL İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA KELAMCILARA VE FİLOZOFLARA YÖNELTİĞİ ELEŞTİRİLER

Bu bağlamda İbn Teymiyye, diğer eserlerinde olduğu gibi tefsirinde de en büyük mücadeleyi pek çoğunu bid'at ehli olarak nitelediği kelimeler ve filozoflara karşı vermiştir. Fakat onun bu kesimlerle mücadelesi, onların dini meselelerde aklî delilleri benimsemelerine karşı değil, bilakis bunları Kur'an ve sünnete uygun bir şekilde doğru kullanmamalarına yöneliktir. Nitekim o, filozofların ve kelimacıların Hz. Peygamber'in getirdiklerine ters düşen bir takım prensipler icat ederek bunları dinin esasları olarak gördüklerini, halbuki bunların Hz. Peygamber'in getirdiği naklî ve aklî delillerle çeliştiğini, bunu gören diğer bir kesimin buna karşılık sünnete sarıldığını, fakat bunların da sünneti tam olarak anlayamayıp, bizzat sünnet tarafından belirlenen aklî ve naklî delillere uygun hareket etmediklerini söyler.⁵²

Buna göre İbn Teymiyye, aklı benimseyen kesimleri Kur'an'daki aklî esaslara yaklaşım bakımından şu üç kategoride değerlendirmiştir: a) Kur'an'ın aklî delaletlerinden yüz çevirenler, b) Bunları kabul eden, fakat anlamada yanılıya düşenler, c) Bunları doğru bir şekilde anlayanlar.⁵³ O, felasife ile Cehm b. Safvan ve onun yolunda olduklarını ifade ettiği Eş'arilik anlayışını ilk kısımda, Mu'tezile ve diğer bazılarını ikinci kısımda, selef çizgisini benimseyen Ahmed b. Hanbel'i ve onun yolunda olan kendisini de üçüncü kısımda mütalaa etmiştir.

İbn Teymiyye'ye göre Cehmîyye, pek çok yönden Sabiun, Yahudiler ve Hıristiyanlara benzemesi itibarıyla meşhur yetmiş küsur şubenin de dışındadır.⁵⁴ Nitekim onlar, Allah'ın bilgisine ancak kendilerine has bir bilgi ile ulaşılacağı düşüncesiyle yanılıya düşmüşler, buna dayalı olarak Kur'an'da mevcut olan anlamları reddetmiş ve bazı ifadeleri de tahrif etmişlerdir.⁵⁵ Yine onlar, Allah'ın emir ve nehiyelerinde bir hikmet gözetmemiş, dolayısıyla Onun sadece iyi ve faydalı şeyleri değil, kötü ve zararlı şeyleri de emrettiğini söylemişler, böylece de Onu tapılmaya

⁵¹ ez-Zehebî, *Zeylü Beyan-ı Zağlî'l-İlm ve't-Taleb* (en-Nasihatu'z-Zehebîyye), Dımaşk 1928-29, s. 31-34.

⁵² İbn Teymiyye, *et-Tefsîr*, VI, 260, 431, 446-447.

⁵³ İbn Teymiyye, *et-Tefsîr*, VI, 447.

⁵⁴ İbn Teymiyye, *et-Tefsîr*, VII, 513.

⁵⁵ İbn Teymiyye, *et-Tefsîr*, VI, 225, 327-328.

layık olmaktan uzaklaştırmışlardır.⁵⁶ Maalesef Kur'an'ın hem naklî, hem de aklî delaletlerine ters düşen hususlarda başta Eş'ariler olmak üzere pek çok Şafii, Maliki ve Hanbeli fakih de onların bu görüşlerini benimsemiştir.⁵⁷

Mu'tezile ise, bu ve benzeri hususlarda Kur'an'da yer alan aklî esasları kabul etmekle birlikte çoğu zaman bunları Kur'an dışı aklî esaslarla karıştırmış, benimsemediği bid'at türü aklî bazı yaklaşımlarla Kur'an, sünnet ve selefe ters düşmüş ve böylece akıl-nakil dengesini akıl lehine bozmuştur.⁵⁸ Nitekim onlar, dinin temel kaynakları dışından devşirdikleri prensipleri zorla bu kaynaklara onaylatmaya çalışmış, bu bağlamda kendi görüşlerine ters düşen ayetleri te'vil etme yoluna gitmiştir.⁵⁹ İbn Teymiyye, Mu'tezile'yi Cebriyye ve Mürchie gibi Ehl-i Sünnet dışı kesimlerin en müspeti olarak görmüştür. Onlar, Allah'ın fiillerindeki hikmeti kabul etmekle isabet etmişler, fakat bunu Allah'ın zatı ile kaim olmayan Ondan ayrı bir husus kabul ederek yanılgiya düşmüşlerdir.⁶⁰

Netice itibarıyla İbn Teymiyye'ye göre Mu'tezile, öncelikle benimsediği bazı aklî esaslar hususunda Kur'an ayetlerine ters düşmüştür. Örneğin onların, büyük günah işleyenin affedilmeyeceği görüşü "*De ki; Ey nefisleri aleyhine haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü Allah bütün günahları bağışlar. Şüphesiz O, çok bağışlayan, çok esirgeyendir*"⁶¹ ayetiyle açık şekilde çelişmektedir.⁶² Bunun yanı sıra onlar, bu esaslara delil getirdikleri ayetleri anlamada da yanılgiya düşmüşlerdir. Örneğin onların, Allah'ın görülemeyeceğine dair delil getirdikleri "*Gözler Onu göremez, hâlbuki O, gözleri görür*"⁶³ ayeti bu hususa bir delil teşkil etmez.⁶⁴ Dolayısıyla Mu'tezile, bir yandan akıl-nakil ilişkisinde dengeyi yanlış bir şekilde akıl lehine bozmuş, diğer yandan da bizzat benimsediği aklî esaslarda yanılgiya düşerek Kur'an'ı bu yanlış esaslara uydurma gayreti içine girmiştir.

İbn Teymiyye, İslam filozoflarını da akla itibar ettikleri için değil, bilakis söz konusu aklî esaslar hususunda Kur'an ve sünnette yer alan aklî delilleri hafifsedikleri, hatta reddettikleri için eleştirmiştir. Ona göre filozoflar, önce kökeni Hind, Yunan ve Farisilere dayanan bir takım dini esas ve usuller benimsemişler, ardından bunların Kur'an ve sünnetin bildirdikleriyle çeliştiğini görmüşler, bunun üzerine ikincileri ilkinde tabi kılmak suretiyle onların ardına itmişlerdir. Nitekim bunu yaparken de; "*Hiz. Peygamber tehayyüli metotla bildirdi*", "*te'vil yoluyla bildirdi*" veya "*cahil kesimlere uygun bir tarzda bildirdi*", gibi ifadeler kullanmışlardır. Onlar, filozofu peygamberden üstün görmüşler, çünkü peygamberliği bir takım rüyalardan

⁵⁶ İbn Teymiyye, *et-Tefsir*, III, 254, 376, 380; VI, 335; VII, 268.

⁵⁷ İbn Teymiyye, *et-Tefsir*, III, 112.

⁵⁸ İbn Teymiyye, *et-Tefsir*, III, 154; VII, 274.

⁵⁹ İbn Teymiyye, *et-Tefsir*, VII, 483-484. (Bu konuda geniş bilgi için bkz. el-Cüleynid, Muhammed es-Seyyid, *el-İmam İbn Teymiyye ve Mevkıfuhû min Kadıyyeti't-Te'vil*, Kahire 1973; Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Ankara 1988, I, 17-26)

⁶⁰ İbn Teymiyye, *et-Tefsir*, III, 154; VI, 251.

⁶¹ Zümer 39/53.

⁶² İbn Teymiyye, *et-Tefsir*, VI, 40-41.

⁶³ En'am 6/103.

⁶⁴ İbn Teymiyye, *et-Tefsir*, VI, 106-17.

ibaret saymışlardır. Dolayısıyla onlar, bu halleriyle esası müşrikliğe dayanan düşünceleri benimsedikleri için Ehl-i Kitap'tan daha kötü bir konuma düşmüşlerdir.⁶⁵

Görüldüğü üzere İbn Teymiyye, akıl-nakil konusunda benimsediği genel yaklaşıma uygun olarak filozofları, Kur'an ve sünnet dışı kaynaklardan edindikleri aklî esasları naklin önüne geçirdikleri, buna bağlı olarak ortaya çıkan akıl-nakil çatışmasında tercihlerini akıldan yana koydukları ve neticede hem sahih nakle, hem de sarih akla ters düştükleri gerekçesiyle eleştirmiştir. Nitekim o, filozoflara ait Allah'ın faal akıldan sudur ettiği yönündeki teorilerini en büyük küfür ve sapkınlık olarak nitelemiş, böyle yapmakla onların kendi zanlarıncı *Vacibu'l-Vücut*'un zorunluluğunu ispat ettiklerini sandıklarını, fakat esasen onlara ait bu görüşün *mümtenu'l-vücut*'u gerekli kıldığı söylemiştir.⁶⁶

Aynı şekilde o, filozofların Allah'ın isim ve sıfatları, melekler, ahiret, vb. hususlardaki görüşlerini de önce bunların prensip olarak sahih nakle ters düştüğü, dolayısıyla da sarih akulla çeliştiği gerekçesiyle reddetmiş, fakat meseleyi bu noktada bırakmayarak onların niye ve nerede yanlış olduklarını hem nakil, hem de akıl itibarıyla ayrıntılı bir şekilde izah etmeye çalışmıştır.⁶⁷

Netice itibarıyla İbn Teymiyye'nin gerek filozofları, gerekse kelam ehlini eleştirisi onların sadece nakle aykırı düştükleri noktası üzerinde değil, bilakis aynı zamanda akli da yanlış kullandıkları iddiası üzerinde yoğunlaşmış, bu nedenle onun tefsirinde naklin yanı sıra bol miktarda aklî izah ve tartışmalar da yer almıştır. Onun meseleleri ele alırken sıkça kullandığı; "*Aklın ve naklin delaletine göre ...*" şeklindeki ifadeleri, kendisinin Kur'an tefsirinde nakil kadar akla da değer verdiğinin en önemli göstergesidir.⁶⁸

E. İBN TEYMIYYE'NİN TEFSİR ANLAYIŞINDA VARILAN RİVAYET-DİRAYET UZLAŞISI

Daha önce de belirttiğimiz üzere İbn Teymiyye, benimsediği selefi yaklaşım tarzına uygun olarak Kur'an ayetlerini önce rivayetlerin ışığında tefsir etmiş, fakat bunu yaparken onları sadece nakletmekle yetinmeyip hem sıhhat hem de akıl yönünden eleştiriye tabi tutmuştur. Nitekim o, "*Gerçek şu ki, biz insanı en güzel şekilde yarattık ve sonra onu, aşağıların en aşağısına indirdik*"⁶⁹ ayetinde geçen "*aşağıların en aşağısı*" ifadesi hakkında önce bunun yaşlılık olduğuna dair, ardından da ölümden sonraki azap olduğuna dair iki ayrı rivayet zikretmiş, fakat bunlardan ilkini aklî yönden eleştirerek ikinci rivayete dayalı görüşü tercih etmiştir. Şöyle ki, mümin olmayanlar ille de yaşlanmamakta, bilakis pek çok kafir yaşlanmadan ölmekte, müminlerin çoğu da yaşlanmaktadır. Hâlbuki ayetteki ifadede bu durumun, daha ziyade kafirlere yönelik bir ceza mahiyetinde olması gerektiği anlaşılmaktadır.⁷⁰

Bunun yanı sıra İbn Teymiyye, Kur'an ayetlerinin tefsiri bağlamında akıl yürütmenin caiz olduğunu ifade ettiği hususlarda geniş aklî izahlara yer vermiştir.

⁶⁵ İbn Teymiyye, *et-Tefsir*, V, 94; VI, 422-423; VII, 432-433, 437.

⁶⁶ İbn Teymiyye, *et-Tefsir*, VI, 425.

⁶⁷ İbn Teymiyye, *et-Tefsir*, III, 129, 382; IV, 218; VII, 513.

⁶⁸ İbn Teymiyye, *et-Tefsir*, VI, 304, 308-309; VII, 207, 242, 266, 267, 402, 438, 515.

⁶⁹ Tin 95/4-5.

⁷⁰ İbn Teymiyye, *et-Tefsir*, VI, 284.

Zira o, "De ki: O Allah'tır; tektir. Herkes Ona muhtaç ise de, O kimseye muhtaç değildir. Ne kimse Ondan doğmuştur. Ne de O herhangi bir şeyden/kimseden doğmuştur. Dengi/benzeri yoktur Onun!"⁷¹ ayetinin tefsirinde, özetle şu izahlara yer vermiştir:

"Allah Teâlâ, çocuk sahibi olan bir varlıktan doğmuş değil ise; bu özelliğe sahip olmayan herhangi bir maddeden var edilmiş olmaması çok daha uygun bir durumdur. Çünkü kabul etmek gerekir ki, bir çocuğun, kendisi ile aynı maddeden oluşan bir varlıktan doğmuş olması tabiatına en uygun olan durumdur. Örneğin, Adem'in çamurdan, zürriyetininse Adem'e ait (Adem'le aynı) maddeden vücuda gelmesi/getirilmesi böyledir. Zürriyetinin vücuda gelme biçimi, onun vücuda gelme biçimine kıyasla daha kabule şayan bir durumdur. Zaten işbu sebeple Adem'in vücuda gelişi şaşkınlık uyandıran bir durumdur.

Allah Teala'nın, kendisinden daha yüce bir maddeden var edildiğine dair ihtimalde tenzih edilmesi söz konusu olunca, kendisinden süflî maddelerden var edilmesine dair tenzih çok daha fazla söz konusu olur. Aynı şekilde O, bir kimsenin kendisine denk olmasından münezze olunca, bir kimsenin ondan daha üstün olması çok daha uzaktır. Zikrettiğimiz bu hususlar, sûrenin gerek ispat, gerekse nefy yönüyle her türlü tenzih ve övgüyü içerdiğini ortaya koymaktadır. İşte bu sebeple bu sûre, Kur'an'ın üçte birine denktir.⁷² Zira O'nun samed oluşu, her türlü kusuru nefyetmede kemâl mertebesini, tek oluşu da tek başına olmasını ispat etmektedir."⁷³

İbn Teymiyye'nin tefsirinin dirayete dayanan en önemli unsurlarından biri de, onun ayetlerden çıkardığı ve aklî incelikler olarak ifade ettiği hususlardır. Nitekim o, "Rabb'inize alçak gönüllüce ve yüreğinizin tâ derinlerinden seslenin"⁷⁴ ve "Hani o, tâ içinden Rabb'ine seslenerek"⁷⁵ ayetlerinin tefsirinde, duaların gizli yapılmasındaki aklî incelikleri şöyle zikretmiştir:

"1- Bu, îman açısından daha üstündür. Çünkü onu yapan, Allah'ın gizli yapılan duayı da işittiğini bilmektedir, 2- Bu, edep ve tazîm yönüyle daha üstündür. Çünkü meliklerin huzurunda ses yükseltilmez, 3- Bu, alçak gönüllülük ve huşû yönünden daha etkilidir ki, duanın ruhu, özü ve maksadı budur, 4- Bu, ihlas yönünden daha etkilidir, 5- Bu, duada kalbi zilletle buluşturma yönüyle daha etkilidir, 6- Bu, gerçekten eşsiz inceliklerdendir ki, dostun dosta yakınlığına delâlet eder, 7- Bu, talep ve isteğin sürekliliğini ortaya koyar. Zira sesin yükseltilmesi durumunun tersine, bunda dil ve diğer uzuvlar bıkıp, yorulmaz, 8- Duanın gizlenmesi, her türlü kesinti ve karışıklıktan uzak olmasını sağlar, 9- En büyük nimet, yöneliş ve kulluktur. Az olsun, çok olsun her nimetin bir hasetçisi vardır. Nimetini gizlemekten daha güvenilir

⁷¹ İhlâs 112/1-3.

⁷² et-Tirmizî, *es-Sünen*, Fadâilü'l-Kur'an', V, 167; İbn Hıbbân, *es-Sahih*, III, 71.

⁷³ İbn Teymiyye, *Tefsîr*, VII, 517-518.

⁷⁴ A'raf 7/55.

⁷⁵ Meryem 19/3.

bir yol da yoktur, 10- Dua, dua edileni/Allah'ı anmadır. Talebi ve tüm sıfat ve isimleriyle birlikte O'nu senâyı içerir ki, bu bir zikir ve fazlalıktır.⁷⁶

SONUÇ

Sonuç olarak selefi anlayışı benimseyen İbn Teymiyye, tefsirinde nakil kadar akla da gerektiği düzeyde itibar etmiş, bu bağlamda önce aklın değerini ortaya koymaya çalışmış, bu konuda Kur'an, sünnet ve diğer kaynaklardan deliller getirmiştir. Bunun yanı sıra o, ne akli tamamen dışlayan ne de onu yegane otorite sayan kesimlere itibar ederek aklın belli bir güç ve sınırı olduğunu vurgulamıştır.

İbn Teymiyye'ye göre, sahih nakil gibi sarıh aklın kaynağı da Kur'an ve sünnettir. Bu nedenle ikisinin çatışması mümkün olmayıp, aksine aralarında zorunlu bir ilişki vardır. Nitekim naklin anlaşılabilmesi için akılla desteklenmesi şart olup, bu noktada önemli olan aklın doğru kullanılmasıdır.

İbn Teymiyye'nin vurguladığı bir diğer önemli husus da, sabit nakle ters düşen hususların, sarıh akla da ters düşeceğidir. Bu nedenle o, tefsirinde hemen bütün gayretini bazı kesimlerce benimsenerek, sabit nakilleri te'vile gerekçe kılınan bir takım akli prensiplerin bizatihi akli yönden de yanlış olduklarını ortaya koymaya hasretmiştir. Bundan dolayı onun tefsiri, selefi anlayışla yazılan bir tefsirden beklenenin ötesinde bol miktarda dirayete dayalı görüş ve tartışmalarla doludur.

Bu noktada İbn Teymiyye'nin söylediklerine salt usul açısından söylenebilecek pek fazla bir şey yoktur. Çünkü Kur'an ayetlerinin tefsiri bağlamında rivayet ve dirayetin birbiriyle karşılıklı istifadesine dayanan böyle bir müspet ilişki, hemen hiçbir müslümanın itiraz edemeyeceği tarzda ideal, cazip, hatta biraz da kışkırtıcı bir yöntem vaad etmektedir. Fakat bunun pratikte ne ölçüde başarılı olduğu ve günümüze nasıl taşınacağı tartışma konusudur.

Burada yapılması gereken şey, öncelikle İbn Teymiyye'nin tefsirinde ve diğer eserlerinde sahih nakillere dayalı olarak ortaya çıkardığını iddia ettiği sarıh akli verilerin ne ölçüde isabetli olduğunu tayin etmektir ki, bu husus onun eserlerinin kelami ve felsefi açıdan ayrıntılı olarak derinlemesine incelenmesini gerekli kılmaktadır.

İşte ancak bundan sonra doğruluğu test edilen söz konusu sahih nakil ve sarıh akıl malzemesi ışığında İbn Teymiyye'nin benimsediği cesur ictihad metoduyla günümüz meseleleri üzerine gidilmesi ve bu sayede İslam ümmetince planlanacak ve yürütülecek yeni ihya hareketlerine uygun ıslah projeleri üretilmesi mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

- el-Abd, Abdullatif Muhammed, *Dirâsât fî Fikri İbn Teymiyye*, Kahire 1981.
 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Mısır trz.
 Arpa, Enver, *İbn Teymiyye'nin Kur'an Anlayışı*, Ankara 2002.
 el-Baytar, Muhammed Behçet, *Hayâtü Şeyhi'l-İslâm İbn Teymiyye*, Dımaşk 1960.
 el-Bezzâr, Ebû Hafs Ömer b. Ali, *el-A'lâmu'l-Âliyye fî Menâkibi Şeyhi'l-İslâm İbn Teymiyye*, Beyrut 1976.

⁷⁶ İbn Teymiyye, *Tefsîr*, IV, 300-304.

- el-Buhari, *el-Camiu's-Sahih*, Beyrut 1987.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Ankara 1988.
- el-Cüleynid, Muhammed es-Seyyid, *Dekâiku't-Tefsîri'l-Câmi' li Tefsîri'l-İmâm İbn Teymiyye*, Beyrut 1984.
- el-Cüleynid, Muhammed es-Seyyid, *el-İmam İbn Teymiyye ve Mevkîfûhû min Kadıyyeti't-Te'vil*, Kahire 1973.
- Dumlu, Ömer, *İbn Teymiyye ve Konulu Tefsir*, İzmir 1999.
- Ebu Davud, *es-Sünen*, Mısır trz.
- Ferrûğ, Ömer, *İbn Teymiyye el-Müctehid beyne Hukkâmi'l-Fukahâ ve Hâcâti'l-Müctema'*, Beyrut 1991.
- İbn Abdilhâdî, *el-Ukûdü'd-Dürriyye min Menâkib-ı Şeyhi'l-İslâm İbn Teymiyye*, Riyad ts.
- İbn Hibbân, *es-Sahîh*, Beyrut 1993.
- İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, Beyrut 1401/1980.
- İbn Mace, *es-Sünen*, Beyrut trz.
- İbn Teymiyye, *Der'ü Teârudi'l-Akl ve'n-Nakl (ev) Muvâfakatu Sahîhi'l-Menkûl li Sarîhi'l-Ma'kûl* (thk. Muhammed Raşâd Sâlim), Riyad 1979.
- İbn Teymiyye, *et-Tefsîru'l-Kebîr* (thk. Abdurrahman Umeyre), Beyrut trz.
- İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ Şeyhi'l-İslâm Ahmed b. Teymiyye*, (thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım el-Âsımî en-Necdî el-Hanbelî) Riyad trz.
- el-Keramî, eş-Şehâdetü'z-Zekıyye fî Senâi'l-Eimme alâ İbn Teymiyye, Beyrut 1983.
- el-Keramî, Mer'î b. Yûsuf, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye fî Menâkibi'l-Müctehid İbn Teymiyye*, Beyrut 1986.
- Kürd Ali, Muhammed, *Hayâtü Şeyhi'l-İslâm İbn Teymiyye*, trz. yz.
- Mahmud es-Sa'id, *Eseru'l-Kur'ân alâ Menheci't-Tefkîri'n-Nakdî inde İbn Teymiyye*, Bingâzî 1986.
- Sabri el-Mütûlî, *Menhecü İbn Teymiyye fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerim*, Kahire 1981.
- eş-Şeybânî, Muhammed b. İbrahim, *Evrâku Mecmûatin min Hayâti Şeyhi'l-İslâm İbn Teymiyye*, Kuveyt 1989.
- et-Taberî, *Camiu'l-Beyan an Te'vili Ayi'l-Kur'an*, Beyrut 1405.
- et-Tirmizi, *es-Sünen*, Beyrut trz.
- Umeyra, Abdurrahman, *et-Tefsîru'l-Mevdû'î li Şeyhi'l-İslâm İbn Teymiyye*, yer yok, 1994.
- ez-Zehebî, *Zeylû Beyan-ı Zağli'l-İlm ve't-Taleb (en-Nasihâtü'z-Zehebıyye)*, Dimaşk 1928-29.
- ez-Zeyn, Muhammed Hüsni, *Manûku İbn Teymiyye ve Menhecühü'l-Fikrî*, Beyrut 1979.